

Arkeolojik Veriler Üzerinden Afanasyevo Kültürü ve Anıtsal Kurgan Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Afanasyevo Culture and Monumental Kurgan Architecture Through Archaeological Data

Ahmet KOCAİSPİR

Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi,

Tarih Bölümü

ahmet.kocaispir@ozal.edu.tr

https://orcid.org/0000-0003-0682-4150

Makale Başvuru Tarihi: 22.04.2026

Makale Kabul Tarihi: 17.06.2026

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

ÖZET

Bu çalışmada, Kalkolitik Çağ ile İlk Tunç Çağı geçiş döneminde tarih sahnesine çıkan ve Güney Sibirya ile İç Asya'nın geniş coğrafyasında yayılım gösteren Afanasyevo kültürünün toplumsal yapısı, kurgan geleneği üzerinden incelenmektedir. Doğu Avrupa'daki Yamnaya kültüründen köken aldığı son genetik ve arkeolojik araştırmalarla ortaya konan bu göçebe toplumun tarihsel süreci; Yenisey'den Altay Dağları'na, Moğolistan'dan Çin'in Sincan bölgesine kadar uzanan devasa bir alana yayılmasıyla net bir biçimde takip edilebilmektedir. Arkeolojik verilerin de gösterdiği üzere; başlangıçtaki eşitlikçi kabile düzeninin zamanla yerini kalıtsal ve tabakalaşmış bir elit sınıfına bıraktığı anlaşılmaktadır. Toplumun büyük bir çoğunluğu basit çukur mezarlara defnedilirken; yönetici sınıf olarak adlandırılan elit kesimin, inşası için muazzam bir işgücü seferber edilen taş ve ahşap yapıdaki devasa kurgan mezarlara gömüldüğü görülmektedir. Afanasyevo toplumundaki sınıf farkları, mezar hediyelerinin zenginliğinden ziyade; kurganların anıtsal hacimleri ve inşaları sırasında organize edilen büyük ölçekli işgücü aracılığıyla kendini göstermektedir. Bu mimari boyut ve organizasyonel farklılık, söz konusu topluma yerleşmiş olan sosyal tabakalaşmayı kanıtlayan en somut delil olarak değerlendirilmektedir. Devasa kurgan formlarının sadece anıt mezar işlevi görmenin dışında, göç edilen yeni coğrafyalardaki siyasi hakimiyetin göstergesi olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kurganlar; üzerinde anma ateşlerinin yakıldığı ve ziyafetler eşliğinde ata kültürünün gerçekleştirildiği aktif tören alanları olarak da hizmet etmiştir. İçerisinde insan kalıntısı barındırmayan ve merkezinde yalnızca dikili taşların yer aldığı sembolik kült yapılarının varlığı ise; anıtsal mimari ile inanç sisteminin güçlü bir biçimde bütünleştiğini gözler önüne sermektedir. Sonuç itibarıyla, kurgan pratiğini dağ koridorları aracılığıyla Asya'nın derinliklerine taşıyan öncü bir kültür olarak Afanasyevo toplumunun; kurgan mimarisi üzerinden sınıfsal, lojistik ve siyasi gücünü kalıcı bir yapıya dönüştürdüğünü görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Güney Sibirya, İç Asya, Afanasyevo Kültürü, Kurgan Mimarisi, Sosyal Tabakalaşma.

ABSTRACT

In this study, the social structure of the Afanasyevo culture, which emerged on the stage of history during the transition period between the Chalcolithic Age and the Early Bronze Age and spread across the vast geography of Southern Siberia and Inner Asia, is examined through the kurgan tradition. The historical process of this nomadic society, whose origin from the Yamnaya culture in Eastern Europe has been revealed by recent genetic and archaeological research, can be clearly traced through its spread over a massive area extending from the Yenisei to the Altai Mountains, and from Mongolia to the Xinjiang region of China. As archaeological data also show, it is understood that the initial egalitarian tribal order gave way over time to a hereditary and stratified elite class. While a great majority of the society was buried in simple pit graves; it is seen that the elite segment, referred to as the ruling class, was buried in colossal kurgan tombs of stone and wood, for the construction of which an enormous workforce was mobilized. Class differences in the Afanasyevo society manifest themselves not through the wealth of grave goods, but rather through the monumental volumes of the kurgans and the large-scale workforce organized during their construction. This architectural dimension and organizational difference are evaluated as the most concrete evidence proving the social stratification entrenched in the society in question. It has been determined that massive kurgan forms, apart from merely functioning as monumental tombs, were also used as an indicator of political dominance in newly migrated geographies. In addition to this, kurgans also served as active ceremonial areas where memorial fires were lit upon them and ancestor cults were performed accompanied by feasts. The existence of symbolic cult structures, which harbor no human remains within and feature only standing stones at their center, reveals that the monumental architecture and the belief system were strongly integrated. Consequently, we see that the Afanasyevo society, as a pioneering culture that carried the kurgan practice into the depths of Asia via mountain corridors, transformed its class, logistical, and political power into a permanent structure through kurgan architecture.

Keywords: Southern Siberia, Inner Asia, Afanasyevo Culture, Kurgan Architecture, Social Stratification.

1. GİRİŞ

Afanasyevo kültürü, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda Güney Sibirya ve İç Asya için tarihi bir öneme sahiptir. Bu topluluk, Avrasya bozkırlarına gelip yerleşen sıradan bir göçebe topluluk olmanın çok ötesindeydi. Onlar göç ettiği bölgelere hayvancılık ve metal işçiliği gibi üretici ekonominin temel dinamiklerini de getirmişlerdir (Vadetskaya vd., 2014: s. 3).

Arkeolojik veriler Afanasyevo toplumunun kapalı bir toplumsal yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Öyle ki; bu toplum Avrasya bozkırlarındaki diğer halklarla sürekli temas halindeydi. Gelişmiş ve karmaşık bir toplumsal düzene sahip olan bu kültür; ölümlerini basit çukurlara bırakmak yerine, kendi inanç sistemlerini yansıtan devasa anıtsal kurganlar inşa etmeyi tercih etmiştir. Taş halkalarla çevrili bu anıtların inşası, arkasında ciddi bir iş gücü organizasyonu ve katı bir sosyal hiyerarşi olmadan başarılamazdı. Son dönemdeki paleogenetik bulgular da bu toplumsal yapıyı doğrulamaktadır. Yenisey'deki Karasuk III mezarlığında bir baba, iki oğlu ve ailenin diğer üyelerinin aynı yere defnedilmesi; aile içi bağların ve sosyal rollerin ölümden sonra bile mekânsal olarak nasıl korunduğunu göstermektedir (Gryaznov, 1999: s. 108, 110; Stepanova & Polyakov, 2019: s. 75).

Mühendislik becerileri sadece anıt mezarlarla da sınırlı kalmamıştır. Kazılarda çıkarılan bakır bıçaklar, altın veya gümüş takılar ve nesnelerin tamirinde kullanılan metal zimbalar, onların erken dönem maden kullanımındaki becerilerini kanıtlamaktadır. Araştırmalara göre bu toplum, metalürjik alaşımlar kullanmak yerine; doğada saf halde bulunan bakır, gümüş, altın ve meteorik demiri döverek şekillendirmekteydiler (Vadetskaya vd., 2014: s. 293). Bu metalleri ustaca kullanarak sadece süs eşyaları değil, aynı zamanda ahşap kaplardaki çatlakları onarmak için özel metal zimbalar ve plakalar üretiyorlardı (Gryaznov, 1999: s. 92). Hatta Lipskiy'nin Esi ve Teya nehirleri havzasındaki kazı verilerine göre bu zımbalı onarım yeteneği ahşapla da sınırlı değildi. Gündelik hayatta kullandıkları, çatlayan seramik kapları, 2 mm kalınlığındaki bakır tel zimbalarla birbirine bağlayarak ustaca onarmışlardır (Lipskiy, 1954: s. 96-97).

Afanasyevo halkının bölgedeki diğer kültürlerle olan ilişkileri, etkileşimde bulunulan gruba göre farklılık gösteriyordu. "Kurota" tipi gibi gruplarla olan ilişkiler eşzamanlılığa ve mekânsal ayrılıklara dayanıyordu (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 57-64). Mezar alanlarındaki durum da bu eşzamanlı kültürel sınırları net bir şekilde doğrular niteliktedir. Nitekim Batı Altay'daki İnskoy Dol mezarlığında farklı gruplar aynı kurganları ortaklaşa kullanmak yerine, alanı kesin bir planigrafiyle ikiye ayırmışlardır (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 57). Mezarlığın güney grubunda başı batıya dönük gömülerin yapıldığı ve sivri dipli kapların bırakıldığı klasik Afanasyevo kurganları yer alırken; kuzey grubunda başı doğuya dönük gömülerin bulunduğu ve düz dipli/kavanoz formlu kapların bırakıldığı Kurota tipine ait ayrı mezarlar bulunmaktadır (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 63). Araştırmacılar, bu iki farklı gömü grubunun peş peşe değil, aksine birbiriyle eşzamanlı inşa edildiğini belirtmektedir (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 63). Dolayısıyla arkeolojik bulgular, farklı kültürel geleneklere sahip bu toplulukların Erken Tunç Çağı'nda aynı bölgede yan yana yaşamalarına rağmen birbirlerinin içinde tamamen erimediklerini; kendi ritüellerini, kültürel sınırlarını ve mezar alanlarını mekânsal ayrılıkla koruduklarını göstermektedir (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 64).

Bilim dünyasının bu kültürle tanışması ise yaklaşık bir asır öncesine uzanmaktadır. İlk kazıların 1920 ile 1923 yılları arasında Yenisey Nehri kıyısında, Afanasyeva Gora'nın eteklerinde Teploukhov tarafından yapıldığı bildirilmektedir (Stepanova & Polyakov, 2010: s. 4). Bulgularını 1929'da yayımlayan Teploukhov, bu topluluğa "Afanasyevo Kültürü" adını vermiştir (Teploukhov, 1929: s. 42-43; Vadetskaya vd., 2014: s. 3).

Teploukhov'u 1930'lardan 1950'lere kadar süren çalışmalarıyla Kiselev izledi. Kiselev'in kazıları, bölge halkının ekonomisini ve günlük yaşamını net bir şekilde ortaya koymuştur (Kiselev, 1949: s. 30). Daha sonra Gryaznov, Lipskiy ve Vadetskaya'nın araştırmaları bölgede

devam etmiştir. Bu araştırmacılar, bölgedeki baraj inşaatları başlamadan hemen önce kurtarma kazıları yapmışlardır. (Stepanova & Polyakov, 2010: s. 4; Vadetskaya vd., 2014: s. 3).

Altay Dağları'ndaki keşifler ise 1930'larda Sosnovskiy ve Kiselev'in çabalarıyla başlamıştır. 1970'lerden sonra ise bu bölgedeki kazılar hızlanmıştır. Bugüne dek yüzlerce mezar ve yerleşim alanı bu sayede gün yüzüne çıkarılmıştır (Kiselev, 1937: s. 86-91; Sosnovskiy, 1941: s. 304-306; Vadetskaya vd., 2014: s. 3).

Afanasyevo halkının kökeni sorunu arkeoloji dünyasını uzun yıllar meşgul etmiştir. Yerli bir topluluk mu yoksa göçmen mi oldukları tartışması, modern analizlerle kesin bir sonuca bağlanmıştır. Radyokarbon ve gelişmiş DNA testleri, bu kültürün kökeninin Doğu Avrupa bozkırlarındaki Yamnaya kültürüne dayandığını ortaya koymuştur. (Soenov, 2018: s. 9).

Antropolojik bulgular, Afanasyevo insanların temel olarak Paleo-Avrupalı (Europoid) bir yapıya sahip olduğunu gösterse de, yerel Mongoloid tiplerden tamamen izole olmadıklarını da kanıtlamaktadır (Lipskiy, 1952: s. 74-76). Bu bulgular ışığında, Afanasyevo halkının Asya'da içine kapalı kalmadığı; yeni yurtlarında zamanla eski Mongoloidleri de barındıran yerel Eneolitik halklarla kaynaştıkları anlaşılmaktadır (Soenov, 2018: s. 9). Ancak daha da doğuya, Tarım Havzası'na ilerleyip ilerlemedikleri ve bölgenin antik sakinleriyle bağları, bilim dünyasının bugün hâlâ aydınlatmaya çalıştığı başlıca sorulardan biridir. Güncel antropolojik araştırmalar, bölgenin eski sakinlerinin Afanasyevo'dan ziyade Andronovo kültürüyle daha yakın olabileceğine işaret etse de, bu göç rotasındaki belirsizlik tam olarak çözülebilmemiş değildir (Soenov, 2018: s. 9).

Afanasyevo kültürü, Yenisey ve Altaylardan Moğolistan içlerine, Çin'in kuzeybatısındaki Sincan'a ve Özbekistan'daki Zereşan Vadisi'ne kadar devasa bir alana yayılmıştır (Vadetskaya vd., 2014: s. 329; Wang, 2022: s. 275). Bu hareketlilik basit bir otlak arayışından ibaret değildi (Wang, 2022: s. 284-285). Gittikleri her bölgede kendi geleneklerini yerel unsurlarla birleştirip özgün bir Avrasya sentezi yaratmışlardır (Wang, 2022: s. 280).

Çin'in kuzeybatısındaki Kömürçek (Kermuqi / Chemurhek) yerleşimlerinde Afanasyevo seramiklerinin bulunması (Vadetskaya vd., 2014: s. 279) ve bu kültürün dağ koridorları boyunca yayılması, bozkırdaki bu kesintisiz etkileşimi kanıtlar niteliktedir (Wang, 2022, s. 280). Batı kökenli göçebe çobanlık modelini Asya coğrafyasına başarıyla uyarlayan bu toplum, kendilerinden sonra gelecek büyük bozkır geleneklerinin de zeminini hazırlamıştır (Wang, 2022: s. 275).

Bu makaleyi yazmamızdaki amaç, Avrasya'nın kurucu kültürlerinden biri olan Afanasyevo kültürünü ve yarattıkları anıtsal mezar mimarisini en güncel arkeolojik verilerle ve eleştirel bir gözle yeniden analiz etmektir. Araştırmamızda, kazı raporları ve konumuzla alakalı çalışmalardan faydalanılmış olup; kurganların mimari kurguları, seramiklerin tipolojik evrimi ve modern radyokarbon tarihllemelerinin vermiş olduğu sonuçlar birer kılavuz olarak kullanılmıştır. Bütün bu bulguları bir araya getirerek, Afanasyevo toplumunun sosyal dinamiklerini, tarihsel süreç içindeki evrimini ve bölgedeki diğer topluluklarla kurduğu bağları açık ve bilimsel bir temelde ortaya koymayı hedefledik.

2. AFANASYEVO KÜLTÜRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. Kronolojik Çerçeve ve Yayılım Alanı

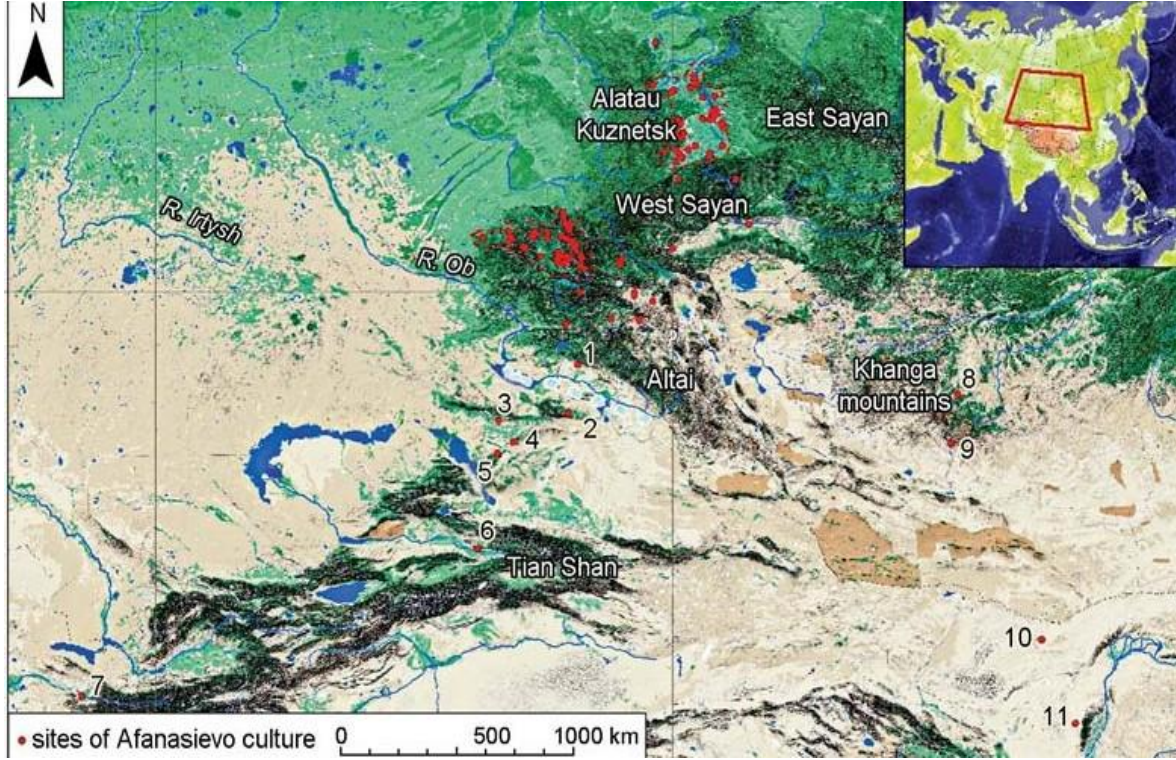
Afanasyevo kültürünün kronolojisini, güncel radyokarbon tarihllemeleri sayesinde net bir şekilde bilmekteyiz. Altay Dağları'ndaki höyükler M.Ö. 3100 ile 2900 arasına tarihlenmektedir. Kültürün Orta Yenisey havzasındaki varlığı ise M.Ö. 3000'den 2500'lere kadar uzanmaktadır (Stepanova & Polyakov, 2019: s. 75; Wang, 2022: s. 275).

Bu kültürün ana merkezi ise Minusinsk Havzası ve Altay-Sayan dağ silsilesidir. Ancak etki alanları bu çekirdek bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Tuva'dan Moğolistan'daki Hangay Dağları'na,

Çin'in Sincan bölgesinden Özbekistan'daki Zerafşan Vadisi'ne kadar çok geniş bir sahaya yayılmışlardır (Harita 1) (Vadetskaya vd., 2014: s. 329; Wang, 2022: s. 274-275, 280).

Avrasya'daki bu yayılım ise rastgele gerçekleşmemiştir. Afanasyevo halkı batıdan doğuya ilerlerken; Altay, Tarbagatay ve Batı Tanrı Dağları'nın oluşturduğu doğal koridorları son derece stratejik bir biçimde kullanmıştır (Wang, 2022: s. 274, 280).

Harita 1: Afanasyevo kültürünün Altay-Sayan merkezinden batıda Özbekistan'a, güneyde Çin'e ve doğuda Moğolistan'a kadar uzanan geniş coğrafi yayılımını gösteren genel dağılım haritası (Wang, 2022: s. 277).

2.2. Sosyo-Ekonomik Yapı

Afanasyevo ekonomisi göçebe ve yarı-göçebe çobanlığa dayanıyordu. Hatta Doğu Avrasya'da ilk evcil koyunları onların yetiştirdiği bilinmektedir (Wang, 2022: s. 275). Nizhnaya Sooru, Kara-Teneş ve Malyi Dugan yerleşimlerdeki kemik analizleri de bunu doğrulamaktadır (Vadetskaya vd., 2014: s. 16, 25). Beslenmelerinin temelinde doğrudan koyun ve diğer evcil hayvanlar bulunmaktaydı (Kosintsev & Stepanova, 2010: s. 124-129). Avcılığın veya yabani hayvan etinin payı ise neredeyse hiç yoktur (Vadetskaya vd., 2014: s. 17, 294).

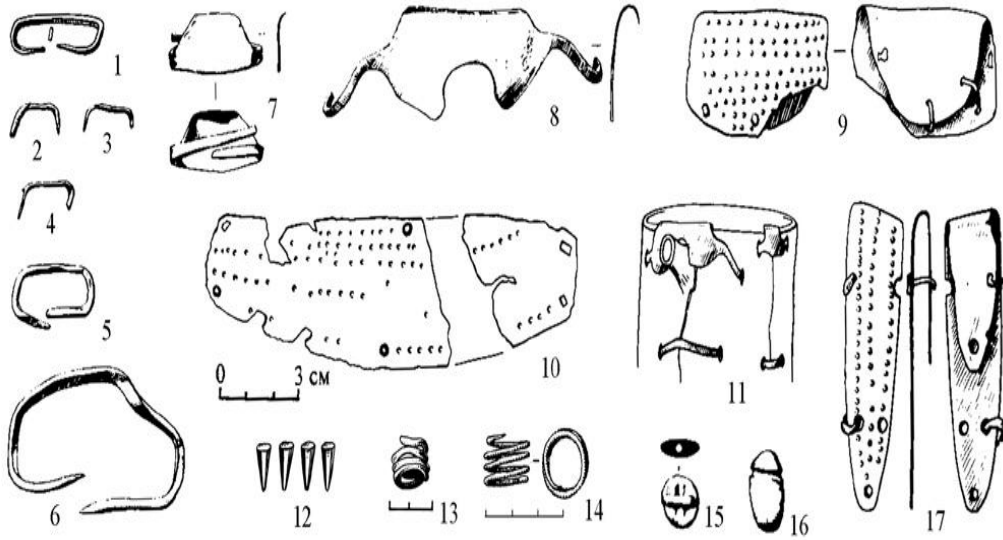
Bozkırın bu yeni sahipleri Asya'nın sert iklimine hızla uyum sağlamıştır. Ancak sadece zorlu coğrafyaya değil, bunun yanında yerel Eneolitik halklara da entegre olmuşlardır. Bölge insanıyla kurdukları bu sıkı temas, Altay bölgesinde melez grupların doğmasına sebep olmuştur. Kurota, Ulita ve Aragol tipi yeni ölü gömme gelenekleri, yaşanan bu kaynaşmanın en somut göstergesidir (Stepanova, 2014: s. 63; Soenov, 2018: s. 9).

2.3. Maddi Kültür (Metalürji, Seramik, Taş İşçiliği) ve Kurgan Mimarisini Destekleyen Teknolojik Gelişim

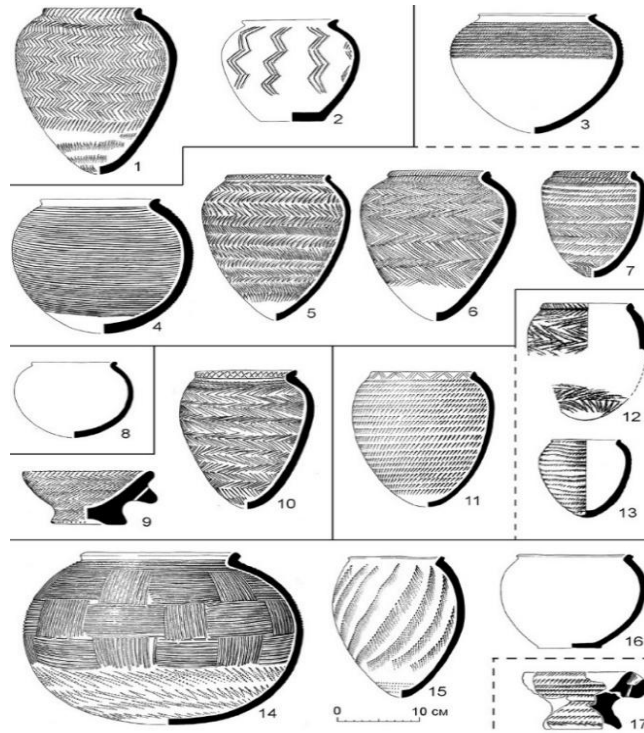
Afanasyevo halkı maden işçiliğinde oldukça ileri seviyedeydi. Saf bakır, gümüş, altın ve hatta doğal demir parçalarını işleyerek bıçak, iğne ve süs eşyaları üretmişlerdir (Kirginekov, 2010: s. 86, 88; Vadetskaya vd., 2014: s. 293). Özellikle kırık ahşap kapları onarmak için tasarladıkları bakır plakalar ve zimbalar (Görsel 1), bu topluluğun metalürjideki becerisini kanıtlamaktadır (Vadetskaya vd., 2014: s. 248, 293).

Afanasyevo halkı, seramik işçiliğinde de kendilerine has, güçlü bir kimlik yaratmıştır. Sivri ya da yuvarlak dipli, yumurta formundaki zarif kaplar bu kültürün en karakteristik kap formlarıdır (Görsel 2) (Vadetskaya vd., 2014: s. 294; Stepanova, 2014: s. 63). Bu kapların yüzeyine, "kaçalka" denilen özel bir sallama tekniğini kullanarak motifler işlemişlerdir (Görsel 2). Bu özgün süslemeleri yaparken genellikle dişli aletler kullanmışlardır (Vadetskaya, 1964: s. 117; Stepanova, 2014: s. 63-64). Günlük mutfak kaplarının yanı sıra, dört ayaklı veya özel altlıklı tütsülükler de üreterek inanç dünyalarını bu eserlere yansıtmışlardır (Görsel 2, numara 9) (Lipskiy, 1952: s. 70-72; Vadetskaya vd., 2014: s. 228, 297).

Görsel 1: Afanasyevo kurganlarından çıkarılan zengin metal envanterinin genel derlemesi; kırık ahşap kapları onarmak için kullandıkları bakır zimbaların orijinal buluntuları ve bu zimbaların ahşap kabı onarmak için nasıl kullanıldığına dair yapılan yapısal rekonstrüksiyon (Saf bakır eşyalar; 1-11, 17 numaralı çizimler; gümüş küpeler; 13, 14 numaralı çizimler) (Vadetskaya vd., 2014: s. 335).

Görsel 2: Sivri dipli, balıksırtı desenli günlük mutfak kapları (yumurta formu) ile törensel amaçlı özel altlıklı bir tütsülüğün (9 numaralı çizim) bir arada sunulduğu seramik buluntu tablosu (Vadetskaya vd., 2014: s. 213).

Afanasyevo halkının teknolojik gelişiminin en önemli göstergesi ise taş işçiliğinde ve anıtsal mimaride karşımıza çıkmaktadır. (Görsel 3) (Vadetskaya vd., 2014: s. 315). Tonlarca ağırlıktaki dev taş blokları, dik veya yatay nizamda, metrelerce genişlikte dairesel şekilde dizmişlerdir (Görsel 4) (Tyurina, 2009: s. 238). Ortaya çıkan bu devasa anıt mezarlar; ciddi bir mühendislik bilgisinin, gelişmiş aletlerin ve yüzlerce insanı aynı anda yönetecek güçlü bir iş gücü organizasyonunun kanıtıdır (Vadetskaya vd., 2014: s. 139, 306).

Görsel 3: İnstkoy Dol mezarlığındaki 9 numaralı kurganın güncel kazı fotoğrafı (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 59).

Görsel 4: İnstkoy Dol mezarlığındaki 9 numaralı kurganın etrafını saran, iri taş blokların dairesel bir koruyucu duvar (krepid) oluşturacak şekilde dizilişini gösteren net bir kurgan mimari örneği (Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 59).

3. AFANASYEVO KURGAN MİMARİSİ

3.1. Mezar Odalarının İnşası ve Kurganların Fiziksel Özellikleri

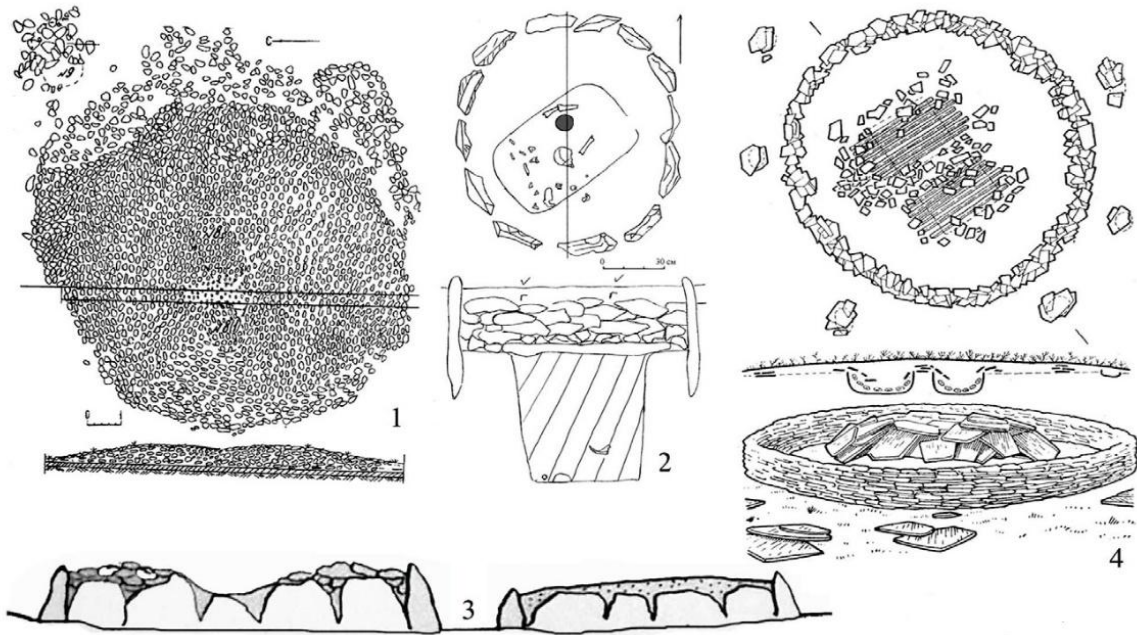
Afanasyevo kültürünün bozkırdaki en kalıcı izi kurgan mimarisidir. Bu yapılar sıradan birer mezar çukuru değil; halkın inanç sisteminin ve evren algısının toprağa ve taşla yansımış halidir. Tyurina'nın 57 anıt ve 227 mezar objesi üzerinde yaptığı istatistiksel analizler de bunu doğrulamaktadır. Verilere göre kurganların dairesel yapı rastgele seçilmemiştir (Tyurina: 2009, s. 238). Bu daire, kutsal alanla dünyevi alanı birbirinden ayıran bir tür ritüel sınır olarak düşünülmektedir (Tyurina, 2009: s. 240).

Tyurina çalışmasında kurganları yapılarına göre 43 farklı tipe ayırmıştır (Tyurina, 2009: s. 238). Kurgan mezarları çevreleyen dairesel taş sınırların çapı 0.8 metreden başlayıp 16.5 metreye kadar çıkmaktadır. İstatistiksel dağılım ise oldukça nettir: Kurganların %56'sı 0.8 ile 5 metre, %32'si ise 5 ile 9 metre çapındadır. Toplumun elit tabakasına ait olan geriye kalan %12'lik kesim ise 10 ile 16.5 metrelik devasa boyutlara ulaşmıştır (Vadetskaya vd., 2014: s. 174, 317).

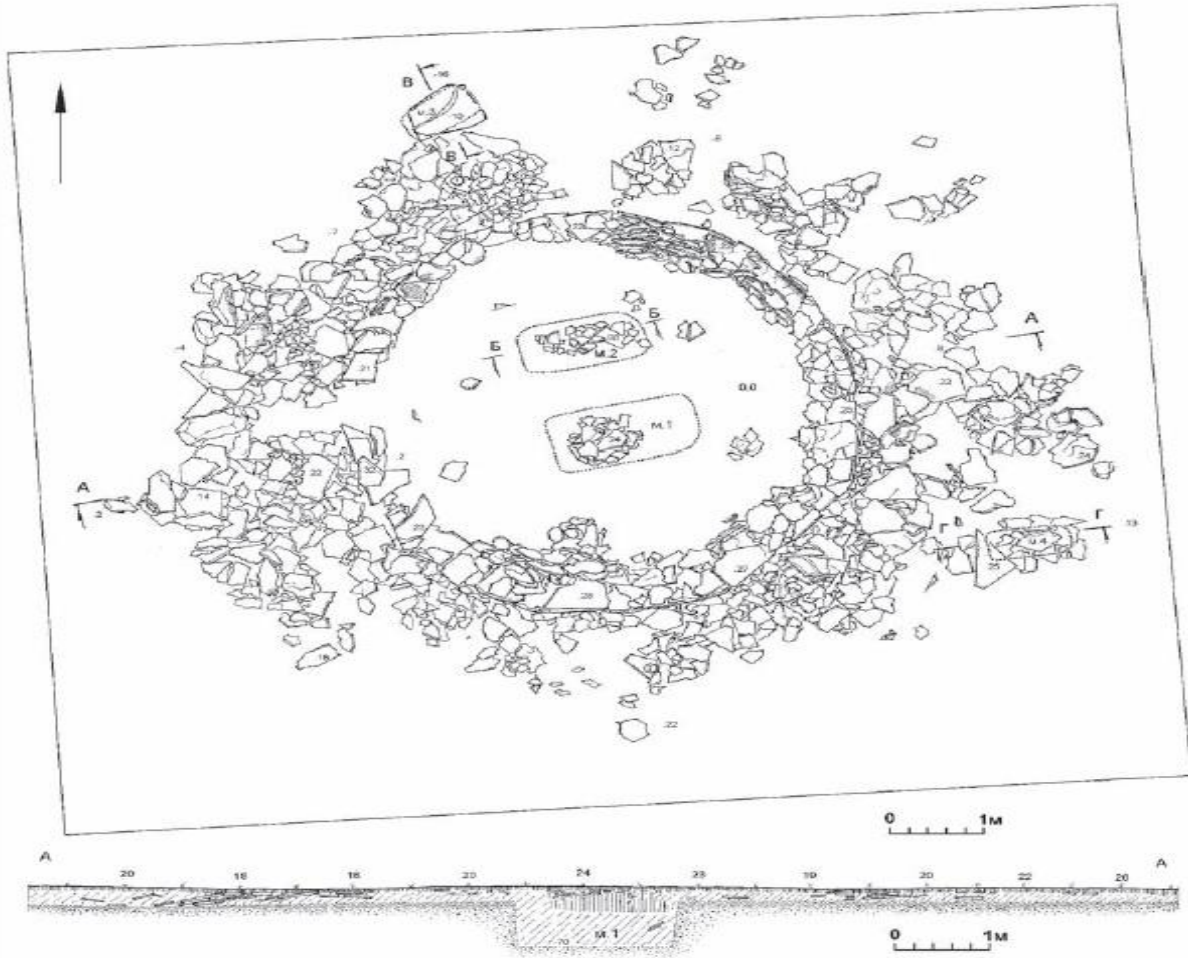
Bu kutsal çemberlerin mimarisi, Sibiry'a'nın farklı bölgelerinde coğrafyanın sunduğu imkanlara ve yeni koşullara göre şekillenmiştir (Stepanova, 2008: s. 92). Stepanova'nın Altay ve Yenisey kurganlarını karşılaştırdığı çalışmalara göre; Altay Dağları'nda genellikle toprağa dikey saplanan dev yassı taş plakalar (kromleh) tercih edilmiştir. Orta Yenisey (Minusinsk) havzasında ise yatay dizilmiş ağır bloklardan oluşan, harçsız koruyucu duvarlar kullanılmıştır (Görsel 5) (Stepanova, 2008: s. 89-90).

Kurganların yerleşimi de sıradan değildir. Dağlık Altay'daki Elo, Kara-Koba, Semisart ve Nijniy Tümeçin kazıları, bu taş çemberlerin nehir teraslarına planlı bir şekilde yerleştirildiğini göstermektedir (Vadetskaya vd., 2014: s. 9-10, 14, 20). Bu teraslarda çapı 11.5 metreyi bulan (Nijniy Tümeçin-1) veya 15 metreye ulaşan (Kara-Koba ve Semisart) dev taş dizilimleri, arazinin doğal eğimiyle kusursuz bir uyum içindedir. Bica Nehri kıyısındaki Numahir kurganlarında da aynı planlı yapıyı görmekteyiz. Buradaki kurganlar, dev kayaların arasına daha küçük levhaların örülmesiyle oluşturulmuş, katmanlı ve sağlam duvarlarla korunmaktadır (Görsel 6) (Bokovenko & Legran, 2010: s. 29-35; Vadetskaya vd., 2014: s. 197-198).

Görsel 5: Altay ve Orta Yenisey (Minusinsk) kurgan mimarisindeki farklılıkların doğrudan karşılaştırıldığı mimari çizimler; Dağlık Altay bölgesi 1-3; Orta Yenisey havzası 4 (Stepanova, 2006: s. 91).

Görsel 6: Bica Nehri kıyısındaki Numahır kurganlarının özgün ve katmanlı mimarisi. Çizimde, büyük kayaların arasına küçük taş levhaların yatay olarak örülmesiyle oluşturulan koruyucu duvar ile kurganın detaylı kesiti sunulmaktadır. (Bokovenko & Legran, 2010: s. 32).

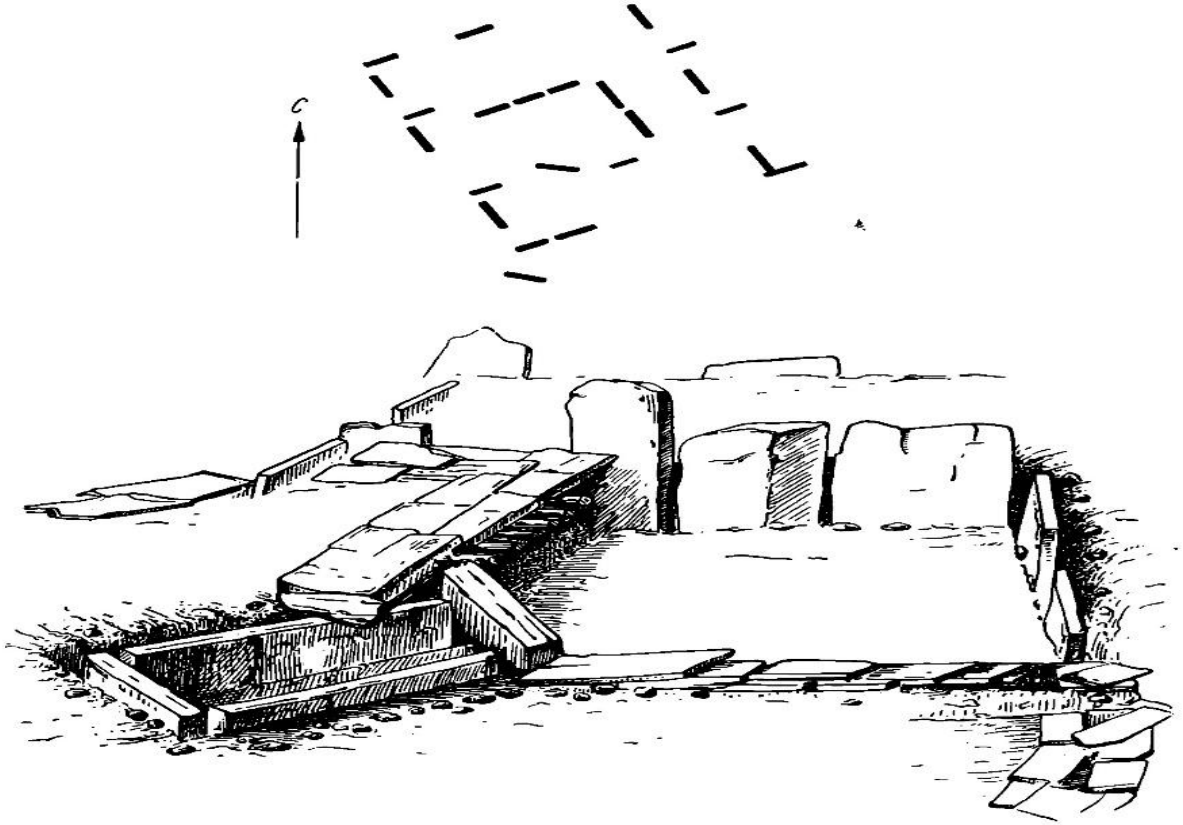
Yüzeydeki bu anıtsal mimari, yer altında da son derece planlı bir mühendislikle desteklenmiştir. Mezar çukurlarının yaklaşık %90'ı ek bir yapısal eleman barındırmayan, standart düz duvarlı basit formdadır. Ancak toplumun elit tabakasına ait olduğu düşünülen daha özel mezarlarda bu yapı değişir. Genel mezar istatistiklerine bakıldığında; tüm mezarların %4.3'ünde adakları ve mezar eşyalarını yerleştirmek için duvarlara özel nişler bulunmaktadır. %2.3'ünde ise tabana iniş kolaylaştıran basamaklar kullanılmıştır (Tyurina, 2009: s. 240).

Vadetskaya'nın Çernovaya VI raporları bu yeraltı mimarisini somut ölçülerle ortaya koymaktadır. Merkez mezar odalarının genişliği 345x260 cm'ye, derinliği ise yüzeyden itibaren 90 cm'ye kadar ulaşır (Vadetskaya, 1964: s. 116). Vostochnoye gibi elit kurganlarında ise rakamlar çok daha büyüktür. Buradaki ana mezar çukurunun (Mezar 1) ağız genişliği 370x310 cm, tabanı 270x205 cm ve derinliği tam 1 metre boyutlarındadır (Vadetskaya, 1980: s. 102).

Coğrafyaya uyum ve kültürel etkileşimin en ilginç örneklerini Hakasya'daki kazılarda görüyoruz. Lipskiy ve Kyzlasov'un Askiz, Teya ve Byur nehirleri çevresinde bulunduğu mezarlar, ilk aşamada Afanasyevo kültürünün alışılmışın dışında bir mimari (yeraltı çukurları yerine yüzeye kurulan taş sandıklar) geliştirdiği şeklinde yorumlanmıştı. Örneğin Kyzlasov'un Byur Nehri'nde incelediği Kurgan 1'de, doğrudan yüzeye kurulan taş bir sandık (Gömu 2) ve hemen onun altında 1.6 x 1.1 metre ebatlarında, 0.3 metre derinliğinde asıl yeraltı çukuru (Gömu 3) tespit edilmişti (Kyzlasov, 1962: s. 114). Lipskiy'nin Askiz kazılarında bulunduğu taş sandığın ölçüleri ise 1.48 x 0.70-0.80 metreydi ve üzeri 1.25 x 0.85 metre ebatlarında, 12 cm kalınlığında devasa bir plakayla örtülmüştü (Görsel 7) (Lipskiy, 1952: s. 68-69). Ancak güncel ve detaylı analizler, yüzeye

kurulan bu taş sandıkların Afanasyevo halkına ait olmadığına dair tespitler de mevcuttur. Maksimenkov bu sandıkların, Afanasyevo kurganlarını sonradan kendi ölülerini için yeniden kullanan Okunev kültürünün karakteristik mezarları olduğunu öne sürmektedir (Maksimenkov, 1965: s. 207-208; Vadetskaya vd., 2014: s. 239, 241).

Görsel 7: Lipskiy'nin Askiz kazılarında ortaya çıkardığı ve başlangıçta yanlış yorumlanarak "Afanasyevo taş sandığı/tabutu" olarak tanımlanan, dikey taş plakalardan inşa edilmiş yüzey mezarının orijinal plan ve kesit çizimleri (Lipskiy, 1952: s. 68).

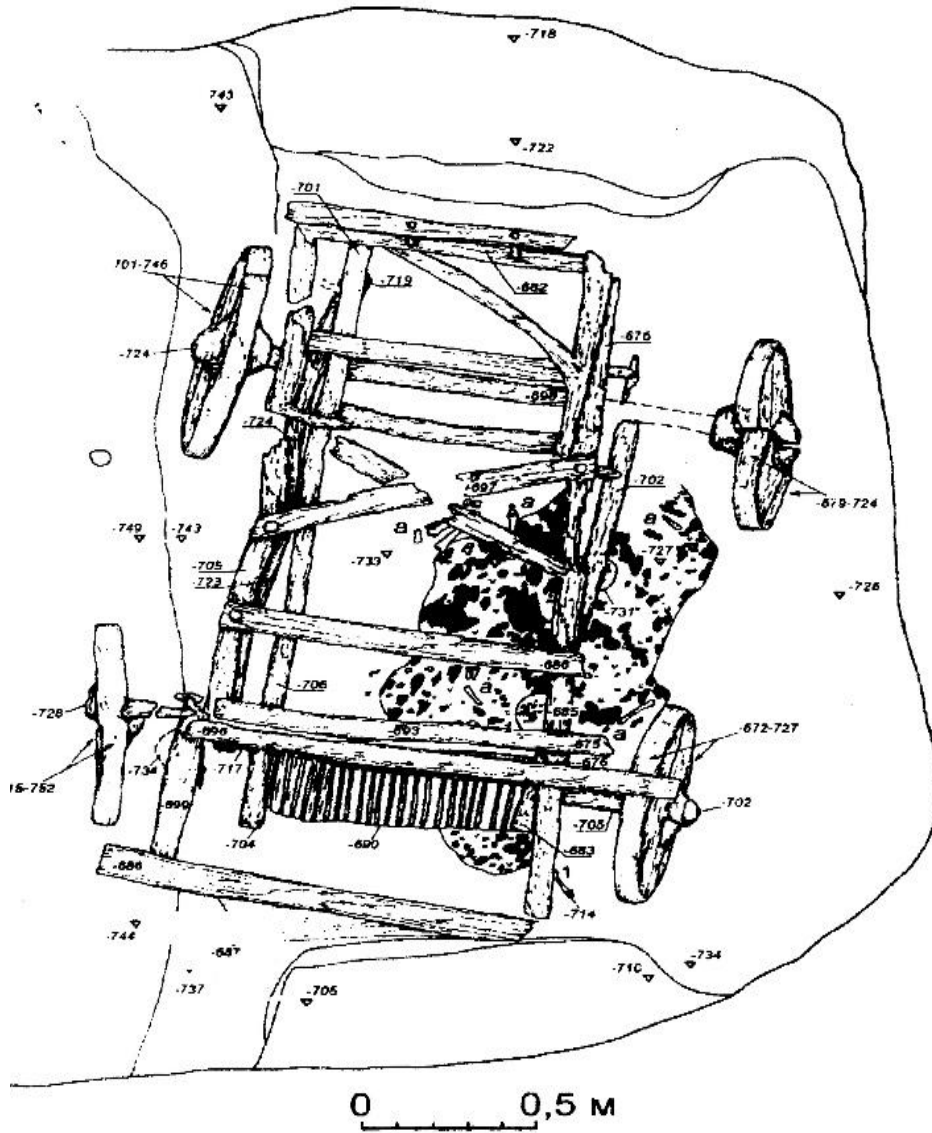

Mezar odalarının çatı mimarisi ciddi bir ahşap işçiliği gerektiriyordu. Vadetskaya'nın Çernovaya VI raporlarına göre, merkez mezarların üzeri 400 cm uzunluğunda ve 30 cm kalınlığında dev kütüklerle kapatılmıştır (Vadetskaya, 1964: s. 117). Daha anıtsal mezarlarda bu kütüklerin uzunluğu 8 metreyi buluyor ve çukurun her iki yanından 2.5 metre dışarı taşacak şekilde yerleştiriliyordu. Çatının yalıtımı ise oldukça sistematikti. Ahşap kütüklerin üzerine önce ağaç kabukları serilir, ardından ritüel ateşlerinden kalan küller dökülürdü. En üste ise ağır taş plakalar dizilir ve toprak yığılarak ana tümsek oluşturulurdu (Vadetskaya vd., 2014: s. 147, 228, 252). Moğolistan'daki Kurgak Govi-1 kurganında günümüze ulaşan sağlam ahşap tavan kalıntıları bu işçiliği kanıtlamaktadır. Hatta kazıyı yürüten Kovalev ve Erdenebaatar'ın tespitlerine göre, elit bir bireye ait bu mezarın üzerini kapatan yapı, ahşap araba gövdesine aittir (Görsel 8) (Kovalev & Erdenebaatar, 2010: s. 107-108; Vadetskaya vd., 2014: s. 276-277).

Kurganların yönleri de rastgele seçilmemiş, dönemin inanç sistemine göre şekillenmiştir. Örneğin Batı Altay'daki Inskoy Dol mezarlığında (Kurgan 5), dairesel taş duvarın batı cephesinde tam 2 metrelik bir boşluk bulunmuştur (Dashkovskiy, 2016: s. 234; Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 59). Herhangi bir mimari zorunluluktan kaynaklanmayan bu boşluk, tamamen bilinçli bir tasarımdır ve kutsal alana bir giriş (ritüel bir kapı) olarak düşünülmüştür (Kuzmin, 1992: s. 127; Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 63). Araştırmacılara göre bu tasarım, şamanik evren algısıyla doğrudan bağlantılıdır (Dashkovskiy, 2016: s. 237; Dashkovskiy & Stepanova, 2018: s. 63). Ölünün başının da batıya, yani güneşin battığı yöne dönük olması; bu aralığın, aslında

ruhların öte dünyaya geçişini sembolize eden kutsal bir eşik olarak konulduğunu düşündürmektedir (Dashkovskiy, 2016: s. 237).

Görsel 8: Moğolistan'daki Kurgak Govi-1 kurganında günümüze ulaşan ahşap bir araba gövdesinin çizimi (Kovalev & Erdenebaatar, 2010: s. 107).

3.2. İş Gücü Organizasyonu

Tonlarca ağırlıktaki kayaları ve devasa ahşapları anıtsal bir mimariye dönüştürmek, basit bir kabile organizasyonu ile açıklanamaz. Bu devasa iş gücü, Afanasyevo toplumunda eşitlikçi yapının çıktığını ve keskin bir sosyal tabakalaşmanın başladığını kanıtlamaktadır. Ortada; geniş kitleleri organize eden ve bu ağır inşa süreçlerini yöneten elit bir sınıfın varlığından söz edebiliriz.

Gryaznov harcanan bu emeği somut rakamlara dökmüştür. Gryaznov'a göre; orta ölçekli standart bir kurganın inşası için bile en az 30 ila 50 metreküp toprağın kazılıp taşınması gereklidir. Etrafındaki taş duvar içinse 20 ila 25 metreküp ağır taşın dizilmesi şarttır. Bu ciddi hafriyat işlemi, hiç durmadan çalışıldığında dahi asgari 60 adam-günlük ağır bir iş gücü gerekmektedir (Vadetskaya, 1980: s. 105; Gryaznov, 1999: s. 59; Vadetskaya vd., 2014: s. 299).

Standart kurganlarda durum buyken, elit mezarları için harcanan emek devasa boyutlardadır. Vadetskaya'nın incelediği Vostochnoye kurganı harcanan gücün somut bir kanıtıdır. Yapının dış çapı 20, iç çapı ise 15 metredir. Sadece iç çökmeyi engelleyen koruyucu taş duvarın kalınlığı

bile 4.5 ile 5 metre arasındadır. Orijinal yüksekliği 2 metreyi aşan bu kurganda yatan kişi, yaklaşık 100 insanın aylarca sürecektir fiziksel emeğine tek başına hükmetmiştir (Vadetskaya, 1980: s. 102; Vadetskaya vd., 2014: s. 139).

Kyzlasov'un Byur Nehri raporları da bu anıtsallığı doğrular. Bölgede bulunan 3 numaralı kurgan, her biri 5 ile 50 kilogram arasında değişen kayaların üst üste yığılmasıyla oluşturulmuştur ve çapı 13 metreyi bulur (Kyzlasov, 1962: s. 119). Bir toplumun tüm ekonomik ve fiziksel enerjisini tek bir kişinin mezarı için tüketmesi sıradan bir gelenek olamaz. Bu mutlak itaat; ancak gücü elinde tutan bir "yaşlı-şef" veya sorgulanamaz bir ruhani lider figürüyle açıklanabilir (Vadetskaya, 1980: s. 105-107).

Vadetskaya'nın verilerine göre, 2 ila 9 kişinin aynı alana yerleştirildiği toplu mezarların oranı ise sanıldığından aksine çoğunluğu değil, bireysel gömülere kıyasla yaklaşık %30'luk bir kesimi oluşturur. Bu toplu mezarlar, eşyaların her bir birey için mezarın diğer yarısına ortaklaşa bırakıldığı "kardeşlik/akrabalık" mezarlarıdır (Vadetskaya, 1980: s. 101-102). Öte yandan toplumun karşı karşıya kaldığı demografik tabloyu Çernovaya VI mezarlığında açıkça görürüz. Buradaki 25 gömünün büyük çoğunluğu (17 kişi) çocuklardan ve ergenlerden oluşmaktadır. Bireysel ve toplu mezarlara dağılmış olan bu tablo, dönemin çocuk ve genç nüfusu üzerindeki çok yüksek ölüm oranının en somut kanıtıdır (Vadetskaya, 1964: s. 117-118).

Elit tabakanın gücü ve halktan tamamen kopuk olan bu kapalı yapısı, güncel DNA analizleriyle de ispatlanmıştır. Karasuk III mezarlığında, özellikle 1 numaralı taş çemberde (Ograda 1) yapılan genetik çalışmalar bu durumu somutlaştırmıştır. Aynı mezar alanı içerisinde yatan bireylerin doğrudan kan bağı taşıyan birinci derece akrabalar olduğu kesinleşmiştir; öyle ki 1 numaralı mezar çukurunda bir baba ve iki oğlu yan yana yatarken, çocukların annesi ve babanın kız kardeşi hemen yanlarındaki komşu mezarlara defnedilmiştir (Görsel 9) (Stepanova & Polyakov, 2019: s. 75). Bu genetik bulgular önemli bir sosyolojik gerçeği göstermektedir. Devasa emeklerle inşa edilen bu kurganlar, gücü elinde tutan belirli bir yönetici soyun yalnızca kendi nesilleri boyunca kullandığı ve sonra mühürlediği özel aile mezarlarıdır. (Stepanova & Polyakov, 2019: s. 75).

3.3. Mezar Envanterleri ve Kurgan Mimarisi Arasındaki İlişki

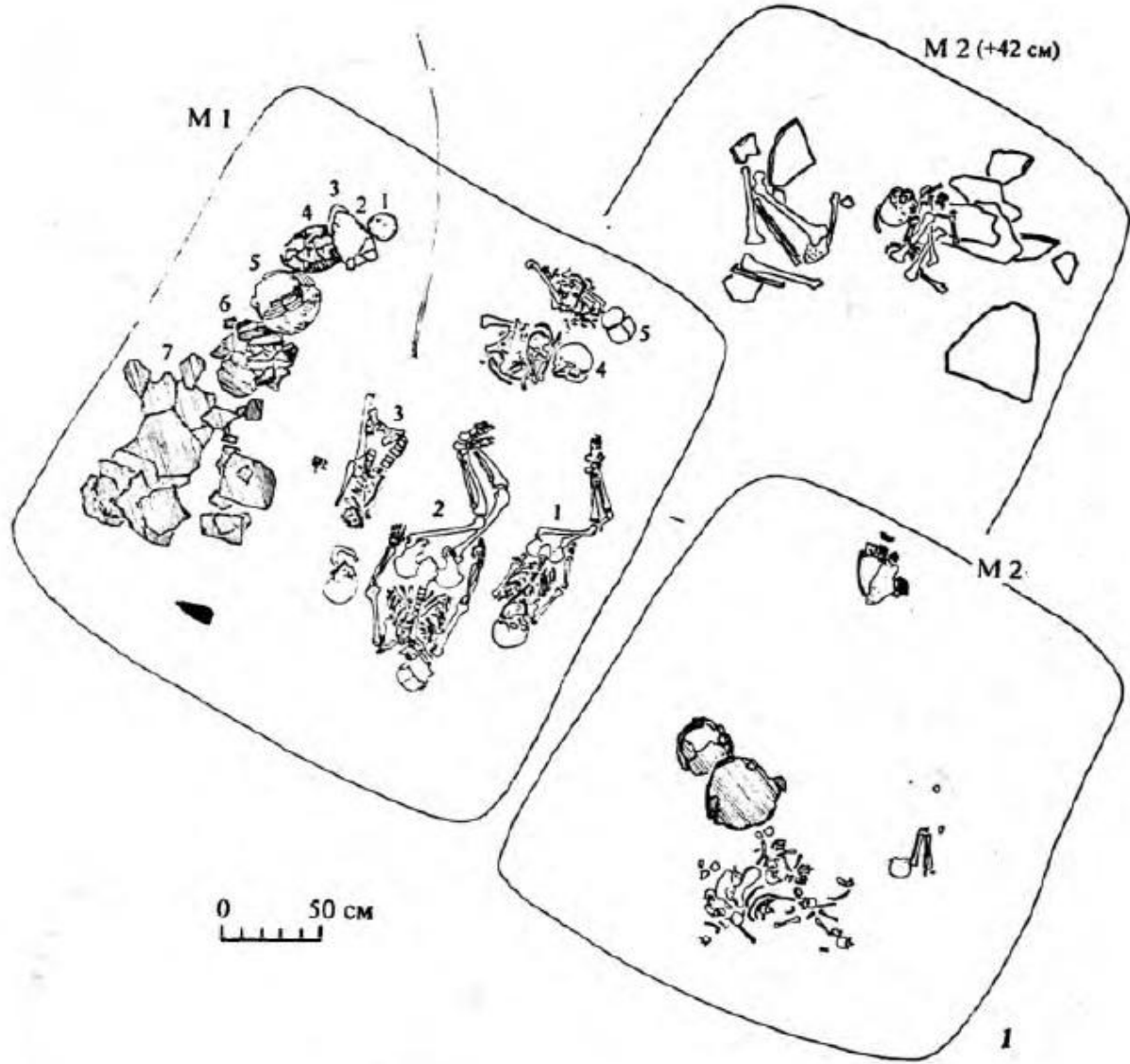
Afanasyevo mezar geleneklerinde, kurganın fiziksel büyüklüğü ile içindeki maddi zenginlik arasında doğrudan bir orantı kurmak araştırmacılar tarafından reddedilmektedir. Vadetskaya'nın analizlerine göre; ne bireysel ne de toplu mezarlarda ölümler arasında belirgin bir maddi veya ekonomik eşitsizlik söz konusu değildir (Vadetskaya, 1980: s. 101-102). Hatta genel kanı, Afanasyevo mezarlarının maddi envanter açısından oldukça fakir olduğu yönündedir (Vadetskaya vd., 2014: s. 320). Ancak bu durum toplumun eşitlikçi olduğu anlamına gelmemektedir. Kurganlar için harcanan fiziksel emek ile ölünün statüsü arasında açık bir sınıfsal bağ vardır (Tyurina, 2009: s. 241). Bir ölünün ayrıcalıklı statüsü (elitliği); altın veya mücevher gibi maddi servetlerle değil, mezarın büyüklüğü ve yanına bırakılan tütsülükler¹ ile devasa toplumsal şölen kapları gibi nadir "ritüel eşyalarla" kanıtlanmaktadır (Lipskiy, 1952: s. 72; Vadetskaya, 1980: s. 102; Vadetskaya vd., 2014: s. 171).

Mezarlarda ki alan kullanımı, mekansal planlama dahilinde yarı yarıya ayrılmıştır. Ancak bu yarı yarıya alan bölüşümü, sanıldığından aksine sadece elitlere özgü bir ayrıcalık değil, Afanasyevo toplumunun genel mezar geleneğidir. Vadetskaya'nın belirttiği üzere; geniş mezar çukurlarında ölümler eşitlik ilkesine uygun olarak çukurun bir yarısına yerleştirilir, geriye kalan diğer yarı ise herkesin ortak kullanımına sunulan eşyalara ayrılmıştır (Vadetskaya, 1980: s. 101). Güncel analizler, toplumun elit tabakasının da, mezarlarında bu kolektif planlamayı aynen devam ettirdiğini göstermektedir (Vadetskaya vd., 2014: s. 306). Mezar içi yerleşimler de oldukça tutarlıdır. Karasuk III, Tes III veya Vostochnoye gibi 9-11 metrekareyi bulan kurganlarda ölümler

¹ Maksimenkov; tıpkı Hakasya'daki mimari yapıda olduğu gibi, bu taş sandık mezar ve içindeki tütsülüklerin, aslında Afanasyevo kurgan alanlarını sonradan kendi ölümleri için kullanan Okunev kültürüne ait olduğunu bildirmektedir (Maksimenkov, 1965: s. 208-209).

genellikle mezarın güney, güneydoğu veya güneybatı kesimine yerleştirilmiştir. Kabilenin sunduğu prestij kapları, kurban etleri ve güç sembolleri ise çukurun tam karşısındaki kuzey, kuzeybatı veya kuzeydoğu cephesine yerleştirilmiştir (Vadetskaya, 1980: s. 102, 104; Stepanova, 2008: s. 90; Vadetskaya vd., 2014: s. 122, 159, 304).

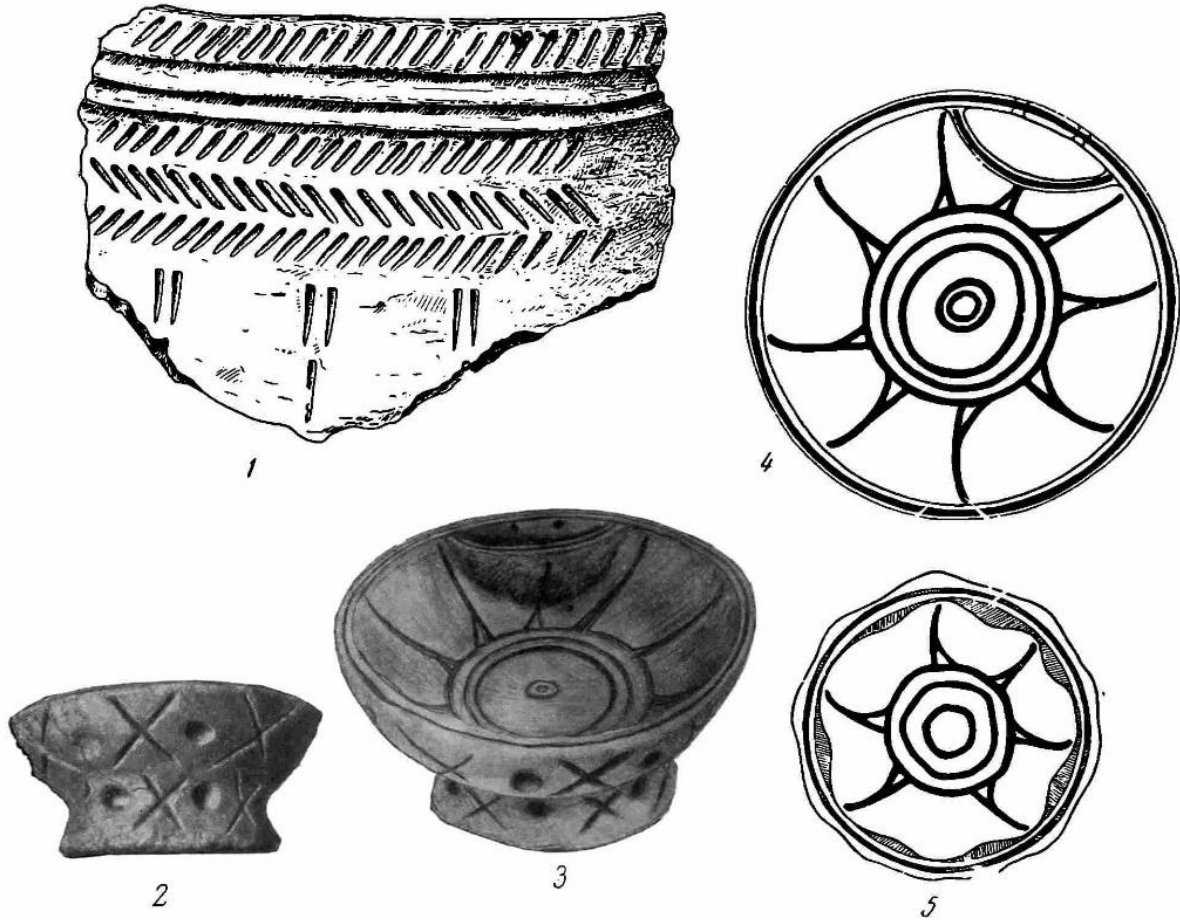
Görsel 9: Afanasyevo 'kardeşlik/akrabalık' mezarlarındaki mekân bölme ritüelini gösteren Karasuk III mezarlığı (2 numaralı taş çit, 1 numaralı gömü) kazı planı. Çizimde iskeletlerin çukurun güneydoğu yarısına, ortak mezar eşyalarının (seramik ve kemikler) ise kuzeybatı yarısına sistemli bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir (Gryaznov, 1999: s. 113).

Prestij eşyalarının en büyüğü, hacmi 200 litreyi bulan devasa ziyafet çömlekleridir (Gryaznov, 1999: s. 48). Bu kapların kabilenin ekonomik gücünü ve tören kültürünü simgelediği düşünülmektedir (Vadetskaya vd., 2014: s. 293). Şaman gibi ruhani liderlerin mezarlarında ise bu dev çömleklerin yerini özel ayaklı tütsülükler alır. Lipskiy'nin 1952'de Askiz Nehri kıyısında açtığı taş sandık mezar ve içindeki buluntular, uzun yıllar bu duruma en iyi örnek olarak gösterilmiştir. Lipskiy'nin kazı raporlarına göre, 60 yaşlarında saygın bir erkeğin başucunda son derece nadir bir tütsülük bulunmuştur (Görsel 10). Eserin ağız çapı 154, taban çapı 101 ve toplam yüksekliği 73 milimetredir (Lipskiy, 1952: s. 71, 73). Ancak bu kabı asıl benzersiz kılan şey ebatları değil, taşıdığı inanç sembolleridir; kabın iç yüzeyi, dönemin inanç sistemini yansıtan "beş eş merkezli daire ve bunları kesen dokuz güneş ışını" motifleriyle bezenmiştir (Lipskiy, 1952: s. 72).

Afanasyevo liderlerinin mutlak iktidarını simgeleyen en net buluntu ise ahşap asalardır (Görsel 11). Vadetskaya'nın verilerine göre bu asalar; Vostochnoye, Karasuk III (Ograda 1, Mezar 2), Tepsey VIII, Krasny Yar I ve Malye Kopeny II gibi elit kurganların merkezinde, yaşlı erkeklerin mezarlarında bulunmuştur. Bu asalar Vostochnoye kurganında başın arkasından başlayıp ayakucuna kadar 160 santimetre boyunca uzanırken, Malye Kopeny'de ölünün sırt hizasına yerleştirilmiştir. Ahşaptan yapılan bu asaların üzerleri kırmızı aşı boyasıyla kaplanmış, ardından yüzeylerine minik kemik çiviler çakılarak özel bir desen oluşturulmuştur (Vadetskaya, 1980: s. 104-106). Bunların dışında altın, gümüş ve bakırın dövülmesiyle üretilmiş prestij eşyaları, elitlere ait mezarlarda ele geçirilen diğer önemli buluntulardır (Vadetskaya vd., 2014: s. 322).

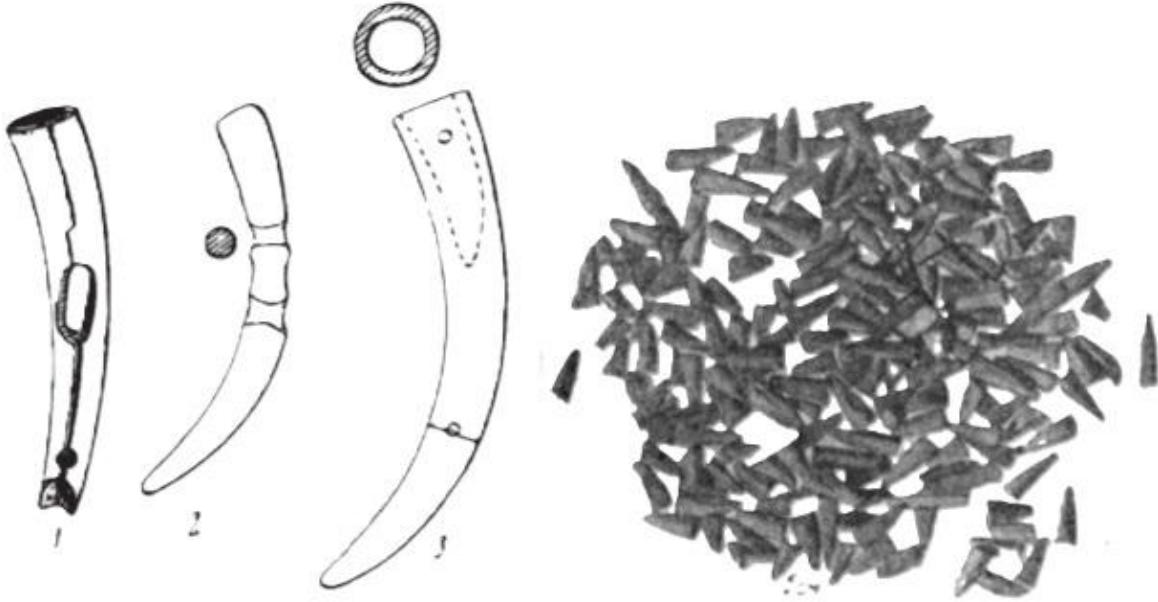
Görsel 10: 60 yaşlarında saygın bir erkeğe ait mezarda tespit edilen tütsülüğün orijinal rölöveleri. Çizimde; eserin yandan görünümü (2 ve 3 numaralı çizimler) ile kabın iç yüzeyine işlenmiş, dönemin inanç sistemini yansıtan 'beş eş merkezli daire ve dokuz güneş ışını' motifinin (4 numaralı çizim) detayları açıkça görülmektedir (Lipskiy, 1952: s. 70).

Maddi gücün ve statünün göstergelerinden biri de tekerlekli araçlara hükmetmektir. Erken dönem araştırmacılarından Kozhin, Afanasyeva Gora ve Syda gibi anıtsal mezarlarda bulunan geyik boynuzundan yapılmış objeleri birer at gemi olarak yorumlamış ve elit sınıfın atları doğrudan binek hayvanı olarak kullandığını iddia etmiştir (Kozhin, 1970: s. 189-192). Ancak güncel analizler, bu boynuzdan yapılmış objelerin birer at gemi değil, elit sembolü olan asaların başlıkları olduğu kanıtlamıştır (Gryaznov, 1999: s. 57; Vadetskaya vd., 2014: s. 293). Bunun dışında, Afanasyevo elitlerinin ulaşım teknolojilerine sahip olmadığı söylenemez. Bu lojistik gücün en somut kanıtı Moğolistan'daki Kurgak Govi-1 kurganından gelmektedir. Kovalev ve Erdenebaatar, bu kurganın üzerinde günümüze kadar sağlam kalmış ahşap kalaslar bulmuştur. Çalışmalar, bu buluntunun cenaze töreninde kullanılıp mezarın üzerine ters kapatılmış bir ahşap araba gövdesi olduğunu ortaya koymuştur (Görsel 8) (Kovalev & Erdenebaatar, 2010: s. 107-

108). Bu keşif, Afanasyevo elitlerinin kurgan inşasındaki taş ve kütük nakliyesinde sadece insan gücünü değil, ahşap arabaları da kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Görsel 11: Afanasyevo elitlerine ait ahşap asaların günümüze ulaşan detayları. Çizimde; geyik boynuzundan yontulmuş, asaya sabitlenmek üzere alt kısımlarında delikler barındıran karakteristik asa başlıkları ve asanın yüzeyini süslemek için kullanılan minik kemik/boynuz çiviler (Kozhin, 1970: s. 190; Vadetskaya, 1980: s. 104).

4. KURGAN GELENEĞİ ÜZERİNE YORUMLAR

Afanasyevo kültürü, Avrasya bozkırlarına sadece yeni bir seramik veya maden teknolojisi getirmemiştir. Asıl köklü değişimi ölü gömme geleneklerinde yaratmışlardır. Bu kültür Güney Sibirya'da ilk kez tonlarca ağırlıktaki kayaları taşıyıp devasa kurganlar inşa etmiştir (Vadetskaya vd., 2014: s. 3). Volga-Ural bölgesinden ve Doğu Avrupa bozkırlarından çıkıp Altay ve Yenisey havzasına inen bu göçebe çobanlar (Wang, 2022: s. 275), neden böylesine devasa mezarlara ihtiyaç duymuşlardır?

Bozkırda devasa taş kurganlar inşa etmenin amaçlarından biri politik nedenlerdir. Bu yapılar, yeni girilen bir toprağa vurulan hakimiyet göstergesiydi. Yamnaya kökenli bu göçebe halk, Altay-Tarbagatay koridorunu aşp Asya'ya indiklerinde bu bölgede farklı kabileler yaşamaktaydı (Wang, 2022: s. 274-275, 280). Araştırmalar, Doğu Avrupa'dan gelen bu göçmenlerin Altay bölgesindeki yerel kabilelerle (Bolşemis vb.) karşılaştığını ve onları kısmen asimile ettiğini göstermektedir (Soenov, 2018: s. 9).

Afanasyevo halkının bu yerli kabilelerle kurduğu kültürel temas, kurgan mimarisini de doğrudan şekillendirmiştir. Örneğin Altay bölgesine gelip, yerel halkı yerinden eden Afanasyevo halkı, kendi kimliğini vurgulamak için kurgan mimarisinde olağanüstü bir morfolojik çeşitlilik yaratmıştır. (Tyurina, 2009: s. 238). Altay bölgesinin aksine, Yenisey (Minusinsk) havzasında Afanasyevo toplulukları yerel Okunev halkıyla bir süre yan yana yaşamak zorunda kalmıştır. Akraba olmayan bu iki grubun aynı bölgeyi paylaşması ve aralarındaki rekabet, Afanasyevo halkını, yerel halka karşı tek ve organize bir güç olduklarını vurgulamak adına mezar mimarisinde standartlaşmaya itmiştir (Tyurina, 2009: s. 241). Ancak bu denge durumu kalıcı olmamış; zamanla güçlenen Okunevler, Afanasyevo halkını bölgeden sürerek onların mezar alanlarını işgal etmiş ve kendi ölüleri için yeniden kullanmışlardır (Vadetskaya vd., 2014: s. 280).

Göçmen kabilelerin inşa ettiği bu kurganların politik birer sınır ve hakimiyet stratejisi olduğuna dair en net kanıtlar, Altay bölgesindeki yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Vadilerin kilit noktalarına ve nehir teraslarına bilinçli olarak dizilen kurganlar, sıradan birer mezar alanı

olmanın çok ötesindedir. Bunlar, bölgenin kime ait olduğunu göstermek ve yerel halka karşı organize bir gücün varlığını göstermek için inşa edilmiş yapılardır (Vadetskaya vd., 2014: s. 311).

Kurganların yapımında ki ikinci nedenin, toplum içindeki sosyal hiyerarşi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak araştırmalara göre bu durum, konar-göçer ekonominin yarattığı basit bir maddi zenginlik ile ilgili değildir (Vadetskaya, 1980: s. 101-102). Çünkü bu ilkel toplumlarda sosyal ve dini statü, ekonomik zenginliğin her zaman önündeydi. Kısacası bu kültürde kurgan geleneği maddi güçle değil, kurganların sadece belirli statüdeki kişilere tahsis edilmesiyle ilişkilidir (Vadetskaya, 1980: s. 102). Bu sosyal hiyerarşinin en net görünümü ise Vostoçnoye kurganında görülmüştür. Vostoçnoye kurganı için harcanan iş gücü ve mezar odasındaki ritüel nesneler, bu kişilerin dünyevi ve dini otoritesinin göstergesidir. Bu mutlak otoritenin doğrudan soya dayandığına dair göstergeler de mevcuttur. Karasuk III DNA analizleri, bu mezarların tüm kabilenin kullandığı ortak mezar alanı değil, mutlak otoriteyi elinde tutan bir elit soya ait olduğunu kanıtlamıştır.

Afanasyevo kültürünü diğerlerinden ayıran temel unsur ise, kurganlara yüklenen ritüel işlevdir. Bu anıtlar, ölünün gömülüp terk edildiği pasif mezarlar değildir. Kurganları pasif birer yapı olmaktan çıkaran asıl uygulama ise, defin sonrası gerçekleştirilen anma törenleridir. Erken dönem araştırmalarında mezarlardaki yanma izleri bir ölü yakma (kremasyon) geleneği olarak yorumlanmış olsa da (Lipskiy, 1954: s. 89), güncel analizler bunun bir anma töreni olduğunu kanıtlamıştır. Ahşap çatıların üzerinde anma ateşlerinin yakılması ve ritüel artıklarının toprakla birlikte bu çatıya yığılması (Kyzlasov, 1962: s. 120; Vadetskaya, 1964: s. 117), toplumsal bir tören kültürüne işaret etmektedir. Zamanla ahşap örtü çöktüğünde, ritüel törenden arta kalan kurban kemiklerinin, küllerin ve kırık çömleklerin doğrudan cesedin üzerine dökülmesi (Vadetskaya vd., 2014: s. 226, 287, 297), anıtın inşası ile inanç sisteminin nasıl bütünleştiğini gösterir.

Mimarideki bu inançsal dilin en ileri boyutu, içinde hiçbir fiziksel insan gömüsü barındırmayan kurganların inşasıdır. Bazı kurganların merkezinde mezar çukuru veya iskelet kalıntısı yerine yalnızca özel süsleme detaylarına sahip ritüel kaplarının bulunması, mimarinin ulaştığı sembolik ifadeyi göstermektedir. Bu durum kurganların, sadece sıradan birer ölü muhafaza alanı (mezar) olmadığını; bunun yanında toplumsal hafızayı ve inanç sistemini yaşatmak için inşa edilmiş, ritüel ve sembolik tapınım alanları olduğunu göstermektedir (Tyurina, 2009: s. 239-240; Mallory, 2010: s. 39; Vadetskaya vd., 2014, s. 17).

Kurgan mimarisinin salt bir defin alanı olmaktan çıkıp sembolik bir inanç merkezine dönüşmesinin en çarpıcı yansıması, merkezine insan gömüsü yerine dikilitaşların (stel) yerleştirildiği kurganlardır. Özbekistan'daki Zhukov kurganı gibi yapılar, bu anıtların doğrudan aktif birer tapınım alanı olarak tasarlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Zira bu kutsal alanların mimari kurgusu, bedensel kalıntılardan ziyade, ritüel ateşleri ve şamanik tütsülüklerle desteklenen bir atalar kültü etrafında şekillenmiştir (Avanesova, 2012: s. 8, 11, 24; Wang, 2022: s. 280-281). Kurgan mimarisinde yer alan bu tütsülük ve stel geleneği, Afanasyevo toplumunun yalnızca yerel bir inanç sistemi yaratmadığını da göstermektedir. Nitekim Çin'in kuzeybatısındaki Kömürçek anıtlarında birebir benzerleri bulunan ayaklı tütsülükler ve insan biçimli (antropomorfik) steller, Asya ile Doğu Avrupa bozkırları arasındaki kültürel ve inançsal bağlantının en somut göstergesidir (Mallory, 2010: s. 51-52).

Arkeolojik verilere göre bu kültürde, ölülerin başlarının kesilip saklanması veya özel olarak restore edilmesi geleneğine dayanan belirgin bir kafatası kültü de mevcuttu (Vadetskaya vd., 2014: s. 302). Elit mezar buluntularından elde edilen veriler; kabile liderlerinin kafalarının gövdeden bilinçli olarak ayrılması, kafanın ya kutsal birer kalıntı olarak saklanmak üzere defin öncesi alındığını ya da defin sonrası özel ritüeller amacıyla mezardan çıkarıldığını göstermektedir (Kyzlasov, 1962: s. 120; Vadetskaya vd., 2014: s. 140). Bu kültürün en çarpıcı şekli ise, kemiklerin başka alanlardan getirilerek toplandığı karmaşık 'yeniden defin' (sekonder gömü) törenlerinde görülür. Eksik iskelet parçalarının, özellikle de kafatasındaki düşmüş dişlerin yerine

başka dişler yerleştirilerek bedenin özel olarak restore edilmesi (Gryaznov, 1999: s. 16; Vadetskaya vd., 2014: s. 133, 296), bedenin sıradan bir kalıntı olarak görülmediğinin en net kanıtıdır. Tüm bu veriler, Afanasyevo inanç sisteminde kafatasının; özel olarak restore edilecek ve atalar kültü etrafında ritüellere dahil edilecek kadar güçlü bir kutsal nesne olduğunu ortaya koymaktadır.

Özetle Afanasyevo kurganları, sadece ölülerin defnedildiği sıradan yapılar değildir. Her bir anıt; yeni bir coğrafyaya vurulan siyasi bir hakimiyet mührü, gücü elinde tutan elit sınıfın lojistik kapasitesi ve atalar kültü etrafında şekillenen ritüellerin merkezidir. Bu yapılar; ateşlerin yakıldığı, şöenlerin düzenlendiği ve yaşayan toplumun atalarıyla bağ kurduğu inanç sistemine bağlı yapılardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güney Sibirya ve Avrasya tarihinde Afanasyevo kültürü sıradan bir dönem değil, köklü bir kırılma noktasıdır. Bu coğrafyada ilk kez ölümler basit çukurlara gömülüp terk edilmemiş; devasa taş ve ahşap bloklarla yeryüzünde anıtsallaştırılmıştır. Elde edilen tüm bulgular, bu anıtsallığın basit bir mimari tercih olmadığını göstermektedir. Bu gelenek bozkırın ekonomik, politik ve demografik dinamikleriyle şekillenen keskin bir ideolojik dönüşümdür.

Kurgan mimarisinin temelinde inanç sistemi yatmaktadır. Ancak bu inançsal yapı, göç edilen yeni coğrafyaların ve politik şartların baskısıyla esnek bir bölgesel karakter kazanmıştır. Göçebe Afanasyevo kabilelerinin ele geçirdikleri bölgelerde yerel halklarla girdiği hakimiyet mücadelesi, her bir klanın kendi özgün kimliğini gösterme arzusuyla birleşmiş, bu durum anıtsal mimaride bölgesel çeşitlilik yaratmıştır. Buna karşın, yerel halkların güçlü bir dış tehdit oluşturduğu farklı coğrafyalarda ise durum tam tersi bir seyir izlemiştir. Afanasyevo halkı, bu dış tehditler karşısında tek bir politik blok etrafında birleşmek zorunda kalmıştır. Organize bir güç olduklarını bölgedeki yerel halklara kanıtlamak amacıyla, kendi içlerindeki klan farklılıklarını tamamen terk etmişlerdir. Sergilenen bu politik bütünleşme; mimarideki zengin çeşitliliğin yerine, birbirinin kopyası niteliğindeki standart ve devasa anıtların inşasıyla somutlaşmıştır.

Sosyal yapıdaki keskin parçalanma, bu araştırmanın en temel bulgularından biridir. Kurgan inşası için seferber edilen devasa iş gücü ve lojistik organizasyon, Afanasyevo toplumunda eşitlikçi kabile düzeninin tamamen terk edildiğini açıkça göstermektedir. Halkın büyük çoğunluğu basit formlu mezarlara gömülürken; ayrıcalıklı elit sınıfın yüzlerce insanın aylar süren ağır emeğini gerektiren devasa anıtsal yapılara defnedilmesi, kitleleri mobilize edebilen elit bir tabakanın varlığını kanıtlamaktadır.

Sosyal yapıdaki bu otoritenin varlığı, sonradan edinilmiş bir statüye değil, doğrudan kan bağına dayanmaktadır. Toplumu mobilize ederek bu devasa anıtları inşa ettirme gücü, soya dayalı bir hiyerarşinin eseridir. Kısacası bu anıtlar, halkın faydalandığı ortak kullanım alanları değil; yönetimi elinde tutan kalıtsal bir elit sınıfın özel mülkü olarak tasarlanmıştır.

Yönetici elitlerin sahip olduğu bu mutlak otorite, sadece anıtsal mimaride değil, mezar odalarına bırakılan özel prestij eşyalarında da görülmektedir. Kabile liderlerinin yönetim yetkileri asalarıyla yeraltına taşınırken; topluluk üzerindeki dini otoriteleri, atalar kültü ritüellerinde kullanılan sembolik tüsülüklerle ölümsüzleştirilmiştir. Kısacası özenle seçilen bu mezar envanterleri, gücü elinde tutan bu zümrenin sadece siyasi birer şef değil, aynı zamanda inanç sistemini de elinde tutan ruhani liderler olduğunu göstermektedir.

Bu devasa anıtsal mimarinin arkasındaki asıl lojistik güç, yalnızca geniş kitlelerin fiziksel emeğiyle sınırlı kalmamış; dönemin en ileri ulaşım teknolojileriyle de desteklenmiştir. Anıtların inşasında devasa taş blokların ve kütüklerin nakliyesi için tekerlekli araçların kullanıldığı, ortaya çıkarılan mezar envanterlerinden bilinmektedir. Bu durum, elit sınıfın sadece insan bedenine değil, aynı zamanda dönemin yenilikçi teknolojik imkanlarına da hükmettiğini açıkça kanıtlamaktadır.

Afanasyevo kültürünün Avrasya arkeolojisine yaptığı en önemli katkı, Güney Sibirya ve İç Asya'ya "kurgan" geleneğini kazandırmasıdır. Bu dönemden önce söz konusu coğrafyada, kutsal ile dünyevi hayatın taş bloklarla birbirinden ayrıldığı bu tür anıtsal yapılar mevcut değildi. Kısacası bu kültür, kurganları sade bir defin alanı olmaktan çıkarıp, yaşayan toplumun etrafında kenetlendiği aktif ritüel merkezlerine dönüştürmüştür. Kurgan alanlarında yakılan anma ateşleri ve bu kutsal alanın etrafında düzenlenen törenler, kurganları doğrudan bir sosyal hafıza ve toplanma mekanına çevirmiştir. Mimarideki bu inançsal boyut zamanla o kadar baskın hale gelmiştir ki; içinde hiçbir bedensel kalıntı barındırmayan, tamamen sembolik tapınım alanları da inşa edilmiştir. Beden yerine insan silüetindeki dikilitaşların (stellerin) merkeze yerleştirildiği bu özel tapınım alanları, kurgan mimarisinin sadece bir ölü muhafaza alanı olmanın ötesine geçerek, bir inanç sistemine dönüştüğünü göstermektedir.

Afanasyevo kültürünün bu mimari etkisi sadece kendi çekirdek coğrafyasıyla sınırlı kalmamıştır. Doğu Avrupa steplerinden devralınan bu anıtsal defin gelenekleri, dağ koridorları aşılarak Asya'nın içlerine kadar taşınmıştır. Her ne kadar güncel genetik araştırmalar bu yayılımın kitlesel bir göç mü yoksa komşu halklar üzerinden gerçekleşen dolaylı bir kültürel aktarım mı olduğu sorusunu henüz tam olarak yanıtlayamasa da; Afanasyevo toplumunun, Avrasya kurgan mimarisini ve inanç sistemini Doğu'ya ulaştıran öncü bir kültür olduğu gerçektir.

Sonuç olarak, Afanasyevo kültürünün Avrasya bozkırlarına kazandırdığı gelenek, sadece devasa taş yığınlarından ibaret değildir. Bu toplum; idari otoriteyi, kalıtsal elit statüsünü ve inanç sistemini doğrudan anıtsal bir mimariye dökmeyi başarmıştır. İnşa edilen her bir kurgan, sıradan bir mezarın çok ötesindedir. Bu görkemli yapılar; teknolojiye, üretime ve geniş insan kitlelerine hükmeden yeni bir politik aklın bozkırdaki somutlaşmış halidir.

KAYNAKÇA

- Avanesova, N. A. (2012), Svyatilishche rannikh nomadov Zaravshana. Afanasyevskiy sbornik 2 içinde ss. 8–27. Barnaul: Azbuka.
- Bokovenko, N. A., Legran, S. (2010), Mogilnik Numahyr na reke. N. F. Stepanova ve A. V. Polyakov (Ed.), Afanasyevskiy sbornik içinde ss. 29–35. Azbuka.
- Dashkovskiy, P. K. (2016), Kurgany epokhi eneolita na mogilnike Inskoy dol (Altay). Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta, (4), 230–237. <https://doi.org/10.14258/izvasu> ss. 4–39.
- Dashkovskiy, P. K., Stepanova, N. F. (2018), Inskoy Dol – pamyatnik epokhi ranney bronzy v Zapadnom Altae. Arkheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii, 46(1), ss.56–65.
- Gryaznov, M. P. (1999), Afanas'evskaya kul'tura na Enisee. Sankt-Peterburg.
- Kirginekov, E. N. (2010), Itogi issledovaniya kurgana Bolshoe Koltso v doline reki Kamyshta. N. F. Stepanova, A. V. Polyakov (Ed.), Afanasyevskiy sbornik içinde ss. 79–91. Azbuka.
- Kiselev, S. V. (1937), Afanasyevskie kurgany u sel Sydy i Tesi. Sovetskaya arkheologiya, (2), ss. 86–91.
- Kiselev, S. V. (1949), Drevnyaya istoriya Yuzhnoy Sibiri (Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR, No. 9). Izdatel'stvo AN SSSR.
- Kosintsev, P. A., Stepanova, N. F. (2010), Fauna afanasyevskogo poseleniya Malyy Dugan. N. F. Stepanova ve A. V. Polyakov (Ed.), Afanasyevskiy sbornik içinde ss. 121–129. Azbuka.
- Kovalev, A. A., Erdenebaatar, D. (2010), Afanasyevsko-chemurchekskaya kurgannaya gruppa Kurgak govi. Afanasyevskiy Sbornik içinde ss. 91–108. Barnaul.

- Kozhin, P. M. (1970), O psaliyakh iz afanas'evskikh mogil. Sovetskaya Arkheologiya, 4, ss. 189–193.
- Kuzmin, N. Yu. (1992), Genezis sayano-altayskogo shamanizma po arkheologicheskim istochnikam. Severnaya Evraziya ot drevnosti do srednevekovya: Tez. dokl. konf. k 90-letiyu so dnya rozhd. M. P. Gryaznova içinde ss. 125–130. IIMK.
- Kyzlasov, L. R. (1962), Afanas'evskie kurgany na rekah Uybat i Byur. Sovetskaya Arheologiya, 2, ss. 112–123.
- Lipskiy, A. N. (1952), Afanas'evskie pogrebeniya v Khakassii. Kratkie soobshcheniya Instituta istorii material'noy kul'tury, 47, ss. 67–77.
- Lipskiy, A. N. (1954), Afanas'evskie pogrebeniya v nizov'yakh rek Esi i Tei (Khakassiya). Kratkie soobshcheniya Instituta istorii material'noy kul'tury, 54, ss. 89–98.
- Maksimenkov, G. A. (1965), Vpusknye mogily okunevskogo etapa v afanas'evskikh kurganakh. Sovetskaya arkheologiya, (4), ss. 204–211.
- Mallory, J. P. (2010), Bronze Age languages of the Tarim Basin. Expedition, 52(3), ss. 44–53.
- Soenov, V. I. (2018), Vliyanie migratsiy na dinamiku etnokul'turnyh protsessov na Altae v drevnosti i srednevekov'e. Chast' 1. Epokha kamnya i bronzy. Drevnosti Sibiri i Tsentral'noy Azii, 9(21), ss. 3–16.
- Sosnovskiy, G. P. (1941), Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniyakh 1934–36 gg. v Oyrotskoy avtonomnoy oblasti Altayskogo kraya. Arkheologicheskie issledovaniya v RSFSR 1934–36 gg. içinde ss. 304–306.
- Stepanova, N. F. (2008), Afanas'evskaya kul'tura: osobennosti pogrebal'nogo obryada pamyatnikov Gornogo Altaya i Srednego Eniseya. A. A. Tishkin (Ed.), Drevnie i srednevekovye kochevniki Tsentral'noy Azii içinde ss. 89–92. Azbuka.
- Stepanova, N. F. (2014), Osobennosti afanas'evskikh i kurotinskiy keramicheskikh kompleksov epohi bronzy Gornogo Altaya. Drevnosti Sibiri i Tsentral'noy Azii, 7(19), ss. 62–69.
- Stepanova, N. F. ve Polyakov, A. V. (2010), Afanas'evskaya kul'tura: Istoriya izucheniya i sovremennoe sostoyanie. Afanas'evskiy sbornik, ss. 4–15.
- Stepanova, N. F., Polyakov, A. V. (2019), Mogil'nik afanas'evskoy kul'tury Karasuk III: rezul'taty novykh issledovaniy. A. V. Polyakov ve E. S. Tkach (Ed.), Drevnosti Vostochnoy Evropy, Tsentral'noy Azii i Yuzhnoy Sibiri v kontekste svyazey i vzaimodeystviy v evraziyskom kul'turnom prostranstve (novye dannye i kontseptsii): Materialy Mezhdunarodnoy konferentsii içinde (Cilt II, s. 74–77). IIMK RAN, Nevskaya tipografiya. <https://doi.org/10.31600/978-5-907053-35-9-74-77>.
- Teploukhov, S. A. (1929), Opyt klassifikatsii metallicheskiy kul'tur Minusinskogo kraya (v kratkom izlozhenii). Materialy po etnografii, 4(2), ss. 41–62.
- Tyurina, E. A. (2009), Opyt klassifikatsii pogrebal'nykh sooruzheniy afanas'evskoy kul'tury. Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Istoriya. Politologiya, (4/2), ss. 237–242.
- Vadetskaya, E. B. (1964), Afanas'evskiy mogil'nik na rechke Chernovoy. Kratkie Soobshcheniya Instituta Arkheologii (KSIA), 101, ss. 116–120.
- Vadetskaya, E. B. (1980), Afanas'evskiy kurgan u s. Vostochnogo na Enisee. Kratkie Soobshcheniya Instituta Arkheologii (KSIA), 161, ss. 101–107.
- Vadetskaya, E. B., Polyakov, A. V., Stepanova, N. F. (2014), Svod pamyatnikov afanas'evskoy kul'tury. Barnaul: Azbuka.

Wang, Y. (2022), The Remains of Afanasievo Culture Found in Northwest China: A Review. V. I. Molodin (Ed.), *Archaeological Cultures of Siberia in the Context of Cross-Cultural Contacts in Eurasia içinde* (s. 274–286). IAET SB RAS Publishing. <https://doi.org/10.17746/7803-0330-5.2022>. ss. 274-286.